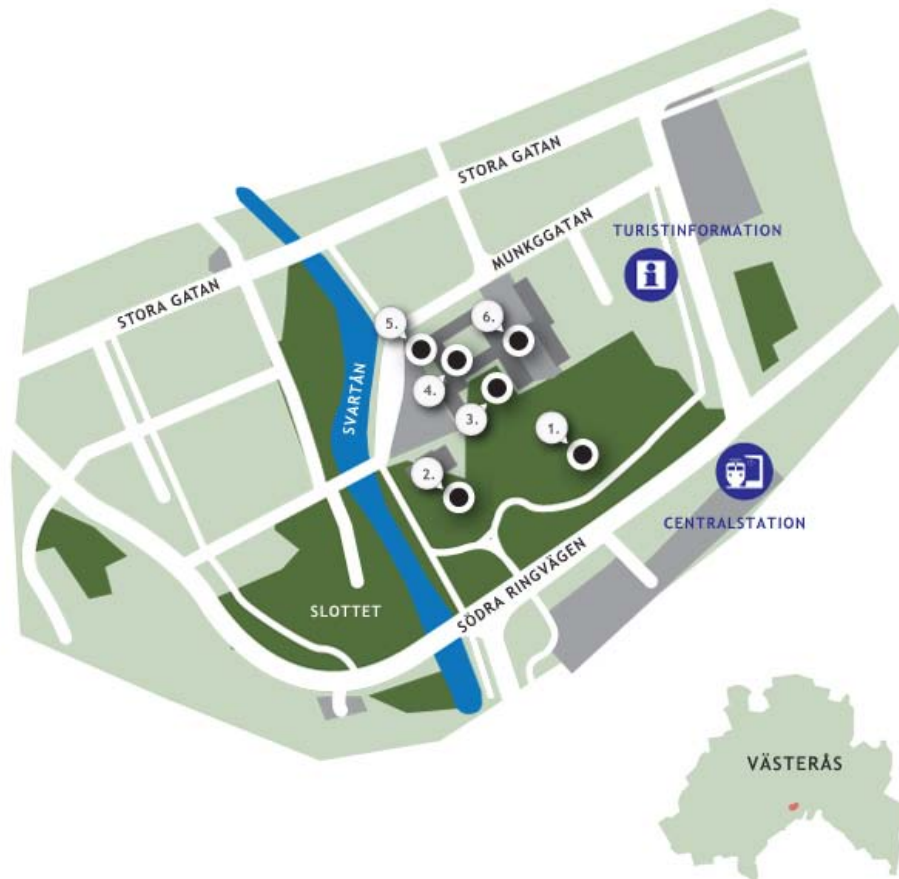

VÄSTERÅS HISTORIA

FRÅN KLOSTER TILL INDUSTRI

I Svartbrödernas tid

Dominikanerorden grundade ett kloster i Västerås 1244. Tjugotvå år tidigare hade det första dominikanerklostret i Norden anlagts i Lund, som då hörde till Danmark.

Dominikanerna fick mark till skänks i Västerås, kanske av kungen. Marken var ny. Landhöjningen och slammet från Svartån hade bildat en ö i åns utlopp. Klostret kallades därför Conventus Insulensis - klostret på ön.

Dominikanerorden grundades 1216 av den spanske prästen Dominikus, då verksam i södra Frankrike. Han såg predikan som den bästa metoden att sprida Guds ord. I Norden kallades dominikanerna ofta svartbröder eftersom de bar en svart kåpa över den vita undersärken. En dominikanerbroder var i regel prästvigd och hade ofta studerat retorik och teologi vid de stora universiteten i Europa. Universiteten var en rekryteringsbas för många klosterordnar. Dominikanerna fick inte äga gemensam fast egendom men de hade tillstånd att ta emot penninggåvor och göra insamlingar bland allmänheten och kallades därför tiggarmunkar.

Bröderna förde med sig en intellektuell och internationell anda till Västerås under medeltiden. I staden fanns samtidigt domkyrkan med stiftets katedralskola för utbildning av präster och kyrkosångare samt två församlingskyrkor. Allt detta gjorde Västerås till en av Sveriges viktigaste intellektuella miljöer under medeltiden. Även stadens borgare och köpmän, som handlade med städer i Tyskland och England, bidrog till den höga bildningsnivån.

Klostret på ön fanns kvar på samma plats i Västerås i nästan trehundra år. Det avvecklades och revs några år efter de beslut som togs på reformationsriksdagen i Västerås 1527.

Den här promenaden är inte lång, men innehåller desto mer. Informationspunkterna ligger i anslutning till Stadshuset vid Fiskartorget, den plats där klostret en gång låg.

1. Vasaparken

Foto: Daniel Eriksson

Bysten av Gustav Vasa avtäcktes 1864 som det första offentliga konstverket i Västerås. Den placerades där man trodde att dominikanerklostret en gång legat, i syfte att uppmärksamma reformationsriksdagen som hölls där 1527.

Vid grävningar i Vasaparkens norra del i början av 1950-talet inför byggnationen av det nya stadshuset, hittades grundstenarna till klosteranläggningen. Det stod då klart att Gustav Vasas byst stått på fel plats i nästan hundra år. Men Gustav Vasa fick stå kvar, blickande ut över det imponerande slottet, som han byggde ut ordentligt under sin regeringstid med tegel och annat byggmaterial från det då nyligen stängda klostret.

I samband med att Gustav Vasa-bysten avtäcktes 1864 uppkallades den omgivande parken till Vasaparken. Parkområdet användes verkligen av Gustav Vasa, och kungarna därefter, som kungsträdgård för odling av grönsaker och frukt till slottets försörjning. Kungsträdgården anlades troligtvis på eller i anslutning till dominikanernas klosterträdgård.

2. Klosterträdgården

Foto: Annchristine Sigurdsson

Ungefär vid den här platsen låg kungsträdgården, och förmodligen också den tidigare klosterträdgården. Här vid Svartån gick den västra gränsen för klostrets ägor, som i söder avgränsades av Mälaren och i norr och öster av den numera torrlagda Lillån (nuvarande Munkgatan) - klostret låg ju på en ö. Riktigt var strandlinjen till Mälaren gick under medeltiden går inte att säga, men vattnet var betydligt högre än idag. Trots att marken inte höjde sig särskilt mycket över vattnet bör utsikten ändå varit magnifik med Svartåns utlopp, Mälarevikens vatten och alla farkoster som färdades däröver. För den som ville kontrollera stadens in- och utlopp var platsen vid åmynningen mycket strategisk. Slottets placering på motsatta sidan om ån, på en höjd med än bättre sikt, understryker lägets betydelse. Slottet byggdes senast i slutet på 1300-talet, just som Sverige var med och skapade en nordisk union, Kalmarunionen (1397). Den kom att inrama en drygt hundraårig period av maktkamp och inbördeskrig i Sverige.

Dominikanernas trädgård i Västerås är inte undersökt, men det finns inga skäl att tro att den skiljde sig från andra medeltida klosterträdgårdar i Sverige. Det var klosterordnarna (i första hand cistercienserna) som införde trädgårdskultur i Norden vid medeltidens början. Med ny teknik, t.ex ympning av fruktträd, och nya metoder odlades blommor, örter och fruktträd vars frön och frukter användes i matlagning och som läkemedel.

En klosterträdgård var dock inte bara till för nyttoodling. Den skulle också vara en plats för eftertanke och vila, som en försmak av paradiset.

Under medeltiden infördes ett hundratal växter och örter till Sverige av klosterordnarna, bland annat rosor, akleja, kungsljus, dill, fänkål, pepparrot, lök, senap och humle. Vid några svenska klosterutgrävningar har man funnit frön från flera av dessa örter och det är troligt att de odlades även i Västerås klosterträdgård.

Trädgården försörjde klostret med många viktiga råvaror för matlagning. Klostrets mat lagades av en särskild broder, som hade Guds vägledning när han planerade menyn. De medeltida matvanorna styrdes nämligen av religiösa påbud, vilka tillämpades strängare i klostren. Bröderna fastade regelbundet, enligt föreskrifterna, varje fredag, med långfastor vid påsk och jul. Under fastan fick de bara äta grönsaker och fisk, och som fiskar räknades alla vattenlevande djur, även bäver och säl. I Västeråsklostrets kök hittades vid utgrävningarna mängder av djur- och fiskben.

Ännu saknas kännedom om hur dominikanerna i Västerås organiserade sin hushållning, men flera möjligheter stod till buds. Ordensbröderna i Sigtuna och Stockholm ägde och drev kvarnar och jordbruk, andra kloster odlade fisk. Ordensreglernas förbud mot att äga fast egendom luckrades upp med tiden, och därför kunde dominikaner, liksom andra klosterordnar, under senare delen av medeltiden leva av eget jordbruk. Dominikaner kunde också vandra runt i stiftet och tigga till sin försörjning. Även borgare och adel i klostrens nära omnejd kunde bidra till mathållningen direkt eller indirekt genom gåvor av matvaror eller penningar.

3. Modell över klostret

Foto: Andrea Linerstad

På sydsidan av Stadshuset finns en kopparplatta med en modell av klostret.

Många dominikanerkloster i den Nordiska provinsen Dacia byggdes enligt grundplanen för de medeltida klostren i Europa. Husen formerades runt en sluten innergård med kyrkan i södra eller norra längan. Innergården i Västeråsklostret hade en kringbygd korsgång och i mitten en brunn. Klostrets byggnader uppfördes i tegel, ett nytt och dyrbart byggnadsmaterial i 1200-talets Sverige. Det sägs att det var dominikanerna som medförde kunskaperna om tegeltillverkning och dess användning. Samtidigt med klostret uppfördes Domkyrkan i Västerås, också den i tegel. Det är inte känt vilka relationer domkyrkan hade med dominikanerna på 1200-talet, men en gissning är att de i viss mån samordnade tegeltillverkningen till de två, för tiden, gigantiska anläggningarna.

Under 1200-talet byggdes många andra dominikanerkloster i Norden, bland annat i Lund, Sigtuna, Skänninge (Motala) och Strängnäs. Lekbröder, som till exempel muraren Erling, reste mellan klosteranläggningarna och spred på så vis sina kunskaper vida omkring. Det medförde också att klostren uppvisade många likheter med varandra. De flesta dominikanerkloster som undersökts i Norden har varit uppbyggda på liknande sätt. I Västerås kunde man vid de arkeologiska undersökningarna klart identifiera klostrets kyrka, kapitelsal, matsal och kök. En utgrävd stor ugn i anslutning till köket kan ha varit en centralvärmearläggning, en så kallad hypokaust.

Vid utgrävningar av andra kloster har man hittat smedjor, bryggghus, bakstugor, tvätthus och kvarnar restes i klostrens nära omgivning. Förmodligen har sådana byggnader också funnits i anslutning till Västeråskonventet men omgivningarna inte mycket undersökta.

4. Kapitelsalens grundstenar

Foto: Andrea Linerstad

En av Sveriges första riksdagar hölls i Västeråsklostret sommaren 1527, den så kallade reformationsriksdagen. Riksdagen var sammankallad av Gustav Vasa för att bland annat behandla frågan om den katolska kyrkans framtid i Sverige. I förhandlingar deltog minst 200 delegater, möjligen fler. Under riksdagen hölls en öppen disputation om "den rätta läran" mellan förespråkare för katolicismen respektive den lutherska läran. Disputationen hölls på svenska för att så många som möjligt skulle kunna förstå.

Riksdagens beslut att dra in kloster och kyrkogods till staten och adeln fick snart konsekvenser för Västerås kloster. Vid påsktid 1528, bara knappt ett år efter riksdagen, stängdes klostret och dominikanerbröderna skingrades. Några av dem fortsatte att arbeta inom kyrkan som präster, medan andras öden förblir okända. Byggnaderna revs i omgångar. Teglet användes både till att bygga på Slottet och till andra hus i staden.

Det var inte ovanligt att dominikanerna lånade ut lokaler till världsliga möten. Riksmöten har hållits i flera av de nordiska klostren men även mindre möten och sammanträden. Klostrens utrymmen var stora och det ansågs mer neutralt att avhandla politiskt känsliga frågor där (så länge det inte gällde dominikanerna). För dominikanerbröderna var det också viktigt att många människor kom till deras kloster.

Enligt källorna hölls riksdagen i klostrets konventstuga. Det har traditionellt i Västerås tolkats som klostrets kapitelsal, den byggnad vars grundstenar är synliga ovan jord än idag. Men det finns inga belägg för att konventstuga och kapitelsal är desamma. Dessutom var kapitelsalen bara 30-40 kvadratmeter stor. Mer troligt är därför att både riksdagen och disputationen 1527 hölls i klosterkyrkan som var stor nog.

5. Klosterkyrkans entré

Foto: Andrea Linerstad

Stå med ryggen mot Svartån, se mot entrén till stadshuset (framför ingången där man kan se mönstret i plattläggningen).

Klosterkyrkans huvudingång för allmänheten var västportalen som idag finns markerad med svarta gatstenar framför nuvarande stora entrén till Stadshuset. Kyrkan hörde till de första byggnader som dominikanerna reste i Västerås. Utanför entrén fanns ett litet torg, idag Fiskartorget, som eventuellt fungerade som hamn på 1200-talet. Delar av torget upptogs av klostrets kyrkogård, som fortsatte norr om klosterkyrkan (dagens stadshus). I kyrkan hölls mässor och predikan men även studier. Dagen i klostret indelades efter den katolska liturgins åtta bönestunder, samt en mässa. I regel sjöngs bönerna i en stil som närmast kan liknas vid gregoriansk sång. Dominikanerna i Västerås var mycket skickliga sångare och tonsättare. De utarbetade på äldre grund, ett notverk kallat Graduale Arosiensis, vilket även användes i Domkyrkan. Mellan bönestunderna var det dock tystnad som räddade i klostret.

Klosterkyrkans huvudentré inramades av två kalkstensreliefer. Den helige Dominikus finns avbildad på den ena och en strålände Madonna med Jesusbarnet på den andra. Relieferna skänktes till klostret av Sten Sture den yngre och hans hustru Kristina Gyllenstjärna vid 1500-talets början. När klostret revs 1528 flyttades de över till Hospitalskyrkan, tidigare Helgeandshuset som låg strax norr om klosteranläggningen, på andra sidan Munkgatan, som då var Lillån.

Där fick relieferna sitta i nästan 350 år, tills Hospitalskyrkan revs 1886. Då plockades de ned och skickades till Historiska museet i Stockholm.

Tips: Om Stadshuset är öppet kan man gå in och se två kopior av relieferna ovanför entrédörrarna, på nästan exakt samma plats som entrén till klosterkyrkan var.

Foto: Andrea Linerstad

6. St Örjans Kapell

Där statyn med guldkalven står idag hittades vid utgrävningarna resterna av St Örjans kapell. Det hade Karl Knutsson Bonde, då riksföreståndare, låtit uppföra 1440, som en donation till dominikanerklostret. I gengäld lovade dominikanerna läsa mässor för Karls anhöriga.

Stå vid guldkalven och se i riktning norrut. Strax norr om dominikanernas kloster fanns ett helgeandshus, som nämns första gången vid 1300-talets mitt. Möjligen har detta hus haft en anknnytning till dominikanerna, kanske som sjukstuga. Efter reformationen 1528 blev helgeandshuset ett hospital med hospitalskyrka. Innan den revs 1886 hade den dessutom hunnit brukas både som skola och museum.

Stå vid guldkalven och se i riktning österut. Just här grenade sig Svartån. En mindre gren, Lillån, flöt fram i Munkgatans riktning österut innan den svängde av mot söder vid gatans slut. Just nu befinner du dig på det som en gång var ön som klostret byggdes på. När klostret lagts ner växte bebyggelse upp längs Lillån och under 1700- och 1800-talet låg många små verkstäder och garverier

där. Lillån blev med åren både trögflytande och smutsig och lades igen i början av 1900-talet.

Vid utgrävningen av klostret hittades kyrkogården som låg norr och väster om klosterkyrkan. Skelett från minst 2 000 individer påträffades, kvinnor, män och barn. Det fanns gravar också inne i kyrkan under golvet. De döda jordades efter kristet bruk med ansiktet mot öster, tätt intill och ovanpå varandra på medeltida vis. En stor del av skeletten skickades till Historiska museet i Stockholm för analys, men 1997 återbördades de till Västerås och lades i en specialbyggd krypta i Stadshuset.